

causaliteit onder voorbehoud

Jacques Tacq

In vorige eeuwen werd causaliteit geassocieerd met deterministische wetmatigheid, met constant samengaan, met onvoorwaardelijkheid, met noodzakelijke en voldoende voorwaarde. Vandaag ligt de klemtoon eerder op onvolkomenheid, relativiteit, onzekerheid, probabiliteit, indeterminisme. Einsteins relativiteitstheorie, Heisenbergs onzekerheidsbeginsel en de Copenhagen-interpretatie in de quantum-theorie, volgens dewelke de microscopische werkelijkheid essentieel niet-causaal van aard is en gekenmerkt wordt door indeterministische wetmatigheden, zijn tekenen des tijds. In empirisch onderzoek spreekt men niet langer van universele, deterministische wetmatigheden, maar van kandidaat-wetmatigheden, van onderzoeksresultaten die een wetmatigheidskarakter dragen, van pseudo-, quasi- en potentiële verklaringen. Men is voorzichtiger geworden. Causale verbindingen worden probabilistisch gedefinieerd.

Woordvoerder bij uitstek van deze probabilistische causaliteit is Patrick Suppes (1970). Volgens hem is de uitdrukking: "Met zijn roekeloze rijstijl zal hij een verkeersongeval veroorzaken" niet deterministisch bedoeld. Men wil slechts aanduiden dat de kans op een verkeersongeval hoog is, gegeven dat hij zo roekeloos rijdt. We kunnen deze probabilistische visie echter niet beamen. Als x staat voor een roekeloze rijstijl en y voor een verkeersongeval, dan wil Suppes de deterministische uitspraak: "Voor alle gevallen geldt dat x oorzaak is van y " vervangen door de probabilistische uitspraak: "In de meeste gevallen geldt dat x oorzaak is van y ". Hierdoor probabiliseert hij de alquantor (voor alle gevallen ...), echter niet de oorzakelijke relatie zelf. Dat x oorzaak is van y in 90 % van de gevallen betekent immers niet dat x voor 90 % oorzaak is van y . Per individueel geval oefent x zijn werking uit of niet. De waarschijnlijkheden zijn dan 1 of 0. De causale nexus zelf is m.a.w. niet probabilistisch van aard. Dat we in empirisch onderzoek met grote aantallen gegevens werken en derhalve probabilistische output krijgen, heeft niets met de causale nexus als dusdanig te maken, maar wel met de beperkte herhaalbaarheid ervan en/of onze beperkte kennis ervan.

Deze beperkingen en onvolkomenheden, waarmee we in de praktijk van het causaal onderzoek en van het alledaags causaal taalgebruik worden geconfronteerd, mogen ons niet in de verleiding brengen causaliteit probabilistisch te definiëren. We moeten eerder een poging ondernemen om het geconditioneerd karakter van een causaal verband meer inzichtelijk te maken. Het komt er m.a.w. op aan om in het mechanisme " x is oorzaak van y onder conditie C " zoveel als mogelijk aandacht te besteden aan conditie C . Deze C kan vanalles zijn. Het kan betekenen dat allerlei andere factoren, achtergronden en omstandigheden de werking van het oorzakelijk verband tussen x en y bevorderen, verhinderen of modiëren. Het kan te maken hebben met het domein of de populatie waarvoor het oorzakelijk verband geldt. Het kan ook betrekking hebben op beperkingen die moeten worden toegeschreven aan de gebruiker van een causale uitspraak. Immers, aan een causale uitspraak ligt dikwijls een impliciete verwijzing naar bepaalde opvattingen over het normale, het legale en het moreel verantwoorde ten grondslag. Dit is bij uitstek in sociale wetenschappen het geval. Ook is zo'n uitspraak afhankelijk van het theoretisch gezichtspunt dat in een bepaalde wetenschapsdiscipline



wordt ingenomen. In die zin zijn onze uitspraken over de causale werkelijkheid relatief t.o.v. een normatief en een conceptueel kader.

Op een definitie van de causale verbinding zelf gaan we hier slechts summier in. Causaliteit betekent in zijn kern "productie". Hiermee grijpen we terug op de *causa efficiens* of werkoorzaak van Aristoteles (1977), die door Mario Bunge (1959) en meer recentelijk door Leo Apostel (1974) verder werd uitgewerkt. Het betekent dat de causale relatie een vorm van determinatie is die in de werkelijkheid bestaat en die niet kan worden herleid tot een manier van werken van de wetenschapper of tot een mentale constructie. Zij wordt essentieel gekenmerkt door haar productief genetisch karakter. De oorzaak "produceert" het gevolg. Zij is de actieve agens en het gevolg is de passieve patiënt. De oorzaak bewerkstelligt, het gevolg ondergaat.

Deze productie realiseert zich echter niet altijd of niet altijd op dezelfde wijze. Zij is, zoals boven werd aangeduid, conditioneel. Het is onze bedoeling in het geheel van condities C een beetje systematiek aan te brengen. We willen daarmee reageren tegen een probabilistische causaliteitstheorie à la Suppes. Want naar onze mening besluiten causaliteitstheoretici tot probabilisme omdat ze het geconditioneerd karakter van de causale relatie in het vage laten. Bij de uitwerking van deze causaliteit onder voorbehoud zullen we ons hoofdzakelijk baseren op het werk van John Mackie, volgens wie een oorzakelijke factor moet worden gedefinieerd als een noodzakelijk maar niet voldoende deel van een voldoende maar niet noodzakelijke verzameling van factoren. Ook moet zo'n factor worden gesitueerd in een causaal veld. Alvorens daarop in te gaan wordt eerst de normatieve en conceptuele relativiteit besproken.

NORMALITEIT, LEGALITEIT, MORALITEIT

Vanuit ethymologische overwegingen wordt de vraag naar de oorzaak wel eens gelijkgesteld met de schuldvraag. Het Griekse "aita" betekent immers zowel schuld als oorzaak en stamt uit een strafrechtelijke context. Deze dubbele betekenis is nog steeds aanwezig in begrippen als *ethiologie*, een tak uit de geneeskunde waarin de oorzaken van bepaalde afwijkingen, zoals hartgebreken en nierinsufficiënties, worden onderzocht. Dit zoeken naar de oorzaken is voor ons, in metaforische zin, ook het aanwijzen van de schuldige of dader, wiens verstorende handelingen ongedaan gemaakt moeten worden. Maar dergelijk metaforisch taalgebruik, waarin wel wordt aangeduid hoe de causale probleemstelling ontstaat en hoe de preferentie voor bepaalde oorzaken met subjectieve waarderingsmechanismen verweven is, mag ons niet in de verleiding brengen graad van verantwoordelijkheid gelijk te stellen met mate van veroorzaking. Causaliteit is één ding, verantwoordelijkheid een ander.

Anderzijds moet wel worden toegegeven dat een oorzakelijke factor, ook als deze niet met verantwoordelijkheid wordt geassocieerd, impliciet een verwijzing naar een systeem in evenwicht inhoudt. Een oorzaak is in die zin een precipitaat of neerslag veroorzakend reagens. We passen het begrip toe als een situatie in relatief evenwicht door een of andere gebeurtenis grondig verstoord wordt. Een oorlog, een uitvinding,

de opkomst van een nieuwe charismatische figuur, een act van een leider e.a. kunnen de rol spelen van zo'n precipitaat. De impliciete verwijzing naar een evenwichtssituatie houdt dikwijls een opvatting in over normaliteit, legaliteit en moraliteit. In Durkheims zelfmoordstudie wordt bijvoorbeeld gesproken van een bepaald zelfmoordcijfer dat als "statistisch normaal" kan worden gezien. De significante toename van dit cijfer roept de vraag op naar een of meerdere oorzakelijke factoren die een verklaring bieden voor deze afwijking van de statistische norm. Studies over de oorzaken van afwijkend gedrag houden in analoge zin een impliciete verwijzing in naar een geheel van opvattingen over normaal, legaal of moreel verantwoord gedrag.

Deze relativiteit van causale uitspraken t.o.v. een systeem in evenwicht wordt het mooist geïllustreerd door het sociologisch onderzoek naar de oorzaken van werkloosheid, waarbij een verschuiving in de probleemstelling is opgetreden. Oorspronkelijk fungeerde het Keynesiaanse model, waarin een situatie met 4 % werklozen in de totale beroepsbevolking ideaal is, als richtsnoer. Afwijking van deze evenwichtssituatie zorgde ervoor dat werkloosheid als explanandum, als te verklaren sociaal probleem, werd aanzien. Langdurige werkloosheid produceerde echter weer andere gevolgen die als verstoringen van een evenwicht werden beschouwd en verklaring behoeften. Het onderzoek naar de oorzaken van het niet terug aan werk geraken is daar een voorbeeld van. De variabele werkloosheid is nu gefixeerd en de probleemstelling is verschoven, hetgeen erop neerkomt dat men de massale werkloosheid als een nieuwe evenwichtssituatie heeft leren beschouwen.

HET CONCEPTUEEL KADER

Bij het formuleren van causale uitspraken en bij het opzetten van causaal onderzoek wordt meestal een convergent schema gehanteerd. Een bepaald sociaal probleem, zoals werkloosheid, abortus, alcoholisme, criminaliteit, inkomensongelijkheid, enz., wordt als gevolgvariabele vooropgesteld en er wordt naar een oorzakelijke verklaring gezocht, d.w.z. er wordt gepoogd een lijst van oorzakelijke factoren op te stellen, die samen een verklaring bieden voor het gevolg. Voor de selectie van deze factoren neemt men nogal eens genoegen met een steeds weer optredende reeks van variabelen. Voor personen : socio-economische status, sociale herkomst, opleidingsniveau, inkomen, geslacht, leeftijd, burgerlijke staat, ras, godsdienstige affiliatie, e.a. Voor streken : economisch of technologisch ontwikkelingsniveau, mate van industrialisatie of urbanisatie, en soms ook demografische variabelen. Sommige van deze variabelen hebben een causale theorie als basis. Verstedelijkingsgraad en godsdienstige affiliatie doen bijvoorbeeld sterk denken aan Durkheims "sociale integratie" als basisvariabele. Socio-economische status, klassepositie en andere economische hoofdeterminanten doen een marxistische inspiratie vermoeden. Verder is er ook enige historische erfenis aanwezig vanuit sociologische scholen van de 19e eeuw, zoals de geografische, de biologische, de technologische en de psychologische school. Elk van deze scholen hebben bepaalde zgn. basisvariabelen beklemtoond, die via gewoontevorming zodanig ingeburgerd zijn dat zij tot op heden nog steeds als dominante factoren worden beschouwd.



Dergelijke gewoontevormingen, hoezeer ook vanuit theorie gefundeerd, moeten met de nodige voorzichtigheid worden gehanteerd. De gedachte is erin vervat dat causale analyse staat of valt met het theoretisch gezichtspunt dat eraan ten grondslag ligt. En als men niet precies weet of een conceptueel kader een correcte visie over de structuur van de wereld weergeeft, mondt men uit in een zwarte doos: "One man's mechanism is another man's black box". We komen m.a.w. in een vorm van relativisme terecht. Ook in de lijfspreuk van Otis Duncan (1975): "Your models can be no better than your ideas" is dergelijke vrijblijvendheid vervat, omdat de verantwoordelijkheid voor het postuleren van een causaal model wordt afgewimpeld naar de theoreticus. Een theorie komt evenwel niet uit de lucht gevallen en is niet louter een esthetische oefening van enkele "relativ freischwebende Intelligentsia". Elke theorie is een reflexie op maatschappelijke ontwikkelingen en heeft daarom een historische, d.w.z. tijd-ruimtelijk geconditioneerde betekenis. Bijvoorbeeld, de zelfmoordonderzoekingen van Emile Durkheim moeten worden opgevat als reflexies op de toenemende mate van desintegratie in bepaalde streken en bevolkingsgroepen van zijn tijd. Causale uitspraken verwijzen m.a.w. naar realiteit. De relativiteit van een causale uitspraak t.o.v. een conceptueel kader moet derhalve niet worden overdreven. Bijvoorbeeld, de opvatting van Hanson (1958), dat oorzaken en gevolgen verbonden zijn omdat onze theorieën daar voor zorgen en niet omdat de wereld samengehouden wordt door kosmische houtlijm, kunnen we niet bijtreden.

CAUSALE CONNECTIE BIJ DE GRATIE VAN ANDERE FACTOREN

Een oorzakelijke factor oefent zijn werking nooit alleen uit, maar steeds bij de gratie van achterliggende omstandigheden en particuliere feiten. Zo'n factor is daarom een noodzakelijke voorwaarde "in de omstandigheden". In onze uitspraken zijn we echter niet geneigd dit complex geheel van omstandigheden te vermelden. Onze uitspraken zijn elliptisch of gecondenseerd van aard. Als we in een causale uitspraak slechts één oorzakelijke factor noemen, dan draagt deze uitspraak een onvolkomen karakter. Het komt er daarom op aan de verzwegen premissen en particularia in de mate van het mogelijke te expliciteren. Hoe dit moet gedaan worden kan het best worden toegelicht aan de hand van het kortsluiting-brand-voorbeeld van John Mackie (1965, 1974). Er breekt een brand uit in een huis. Experts beweren dat deze veroorzaakt is door kortsluiting. Welk is de kracht van deze uitspraak? Zij bedoelen niet noodzakelijke voorwaarde, want andere dingen dan kortsluiting, bijvoorbeeld het omvallen van een oliekachel, konden brand veroorzaken. Zij bedoelen niet voldoende voorwaarde, want zelfs bij kortsluiting zijn nog andere voorwaarden nodig om brand te doen ontstaan, bijvoorbeeld de aanwezigheid van brandbaar materiaal, de afwezigheid van een efficiënt blusapparaat e.a. Het gaat derhalve om een complexe verzameling van voorwaarden, positieve zowel als negatieve, die samen met kortsluiting voldoende voorwaarde zijn voor brand, geen noodzakelijke voorwaarde, want andere dingen konden de brand veroorzaken. Kortsluiting is wel een noodzakelijk deel van deze verzameling van voorwaarden, want zonder kortsluiting zouden de aanwezigheid van brandbaar materiaal, de afwezigheid van een efficiënt blusapparaat e.a. niet tot brand geleid hebben. Derhalve is kortsluiting een onvoldoende maar noodzakelijk deel van een complexe

verzameling van voorwaarden, die op hun beurt niet noodzakelijk maar voldoende zijn voor het resultaat. In verkorte vorm : kortsluiting is INUS-conditie voor brand (Insufficient but Necessary part of a set, which is Unnecessary but Sufficient for the result).

Een formele analyse van wat een INUS-conditie betekent, verduidelijkt nog een en ander. Noemen we A de INUS-conditie (kortsluiting), B en \bar{C} de andere voorwaarden (respectievelijk de aanwezigheid van ontvlambaar materiaal en de afwezigheid van een blusapparaat), dan is, als we ons even tot deze drie beperken, de conjunctie ABC een verzameling van factoren die samen voldoende voorwaarde zijn voor het gevolg P (de brand). Als we het geheel van voorwaarden B, \bar{C} , ... aanduiden als X, dan wordt de voldoende voorwaarde voorgesteld door AX. Andere verzamelingen, zoals de omgevalen oliekachel samen met een aantal voorwaarden, zijn bijvoorbeeld \overline{DEF} , \overline{GHI} enz. Als we het geheel van dergelijke alternatieve verzamelingen afkorten als Y, dan is, formeel gesproken, A een INUS-conditie van P als en slechts als de disjunctie (AX en Y) noodzakelijke en voldoende voorwaarde is voor P, waarbij A geen voldoende voorwaarde en X geen voldoende voorwaarde is. Of, als we X en Y door puntjes vervangen om aan te duiden dat zij in de uitspraak verzwegen blijven : (A ... of ...) is noodzakelijke en voldoende voorwaarde voor P.

Bij het opzetten van een empirisch onderzoek naar causale mechanismen kan deze INUS-analyse als strategie goede diensten bewijzen. Een voorbeeld (dat ik ontleen aan mondelinge discussies met J. Vanhoutvinck) is het volgende. We nemen als afhankelijke variabele P de moeilijkheden om schuldenlast af te betalen bij huishoudens met schulden. We hoeven maar te denken aan gezinnen die een huis gebouwd of gekocht hebben en omwille van financiële problemen voor afbetalingsmoeilijkheden staan. We beschouwen een welbepaald huishouden. INUS-conditie A_1 is bijvoorbeeld het werkloos worden van een lid van het huishouden. Dit is een geprivilegieerde factor, een triggering cause of precipitaat. Deze factor is noodzakelijke maar geen voldoende voorwaarde voor het ontstaan van afbetalingsmoeilijkheden. Wanneer het huishouden een eigen vermogen heeft of wanneer een ander lid van het huishouden genoeg verdient, zullen de moeilijkheden immers kunnen worden opgevangen. Een denkoefening kan erin bestaan de complete verzameling van voorwaarden samen te stellen, die samen met factor A_1 een voldoende-voorwaarde-set vormen. Beperken we ons tot volgende vijf voorwaarden, dan vormt ($A_1 X_1 X_2 X_3 X_4 X_5$) een voldoende voorwaarde voor P :

- X_1 : het maandelijks af te betalen bedrag is groter dan het bedrag dat overblijft als van de werkloosheidsvergoeding de kosten voor voorziening in levensbehoeften worden afgetrokken ;
- X_2 : geen ander lid van het huishouden verdient genoeg om de afbetalingsmoeilijkheden op te vangen ;
- X_3 : er is geen eigen vermogen dat aangesproken kan worden ;
- X_4 : onder het geheel van voorwaarden voor financiering is het uitgesloten dat de afbetaling kan worden opgeschort of gespreid ;
- X_5 : het voorwerp van de schuld kan niet zonder moeilijkheden of tegen voldoende hoge prijs worden verkocht (het betreft bijvoorbeeld het huis waarin men woont).



Daarmee is de U van INUS nog niet opgevuld. De set is wel voldoende, maar niet noodzakelijk. Een andere INUS-conditie A_2 zou bijvoorbeeld het overlijden van een lid van het huishouden kunnen zijn. De voldoende-voorwaarde-set bevat dan ten dele dezelfde, ten dele andere achtergrondvoorwaarden. X_2 , X_3 , X_4 en X_5 gelden ook hier. In X_1 kan 'werkloosheidsvergoeding' vervangen worden door 'weduwenpensioen'. Noemen we deze voorwaarde X_6 . Een factor X_7 kan worden toegevoegd : er is geen levensverzekering afgesloten of met het uitgekeerd bedrag ervan is het niet mogelijk de schuld ineens af te betalen. De set $(A_2 X_2 X_3 X_4 X_5 X_6 X_7)$ is dan voldoende voorwaarde voor P. Zo kunnen we allerlei INUS-condities bedenken, zoals het zwaar ziek worden van een lid van het huishouden, het ontstaan van supplementaire onkosten, enz. Telkens zal de voldoende-voorwaarde-set er lichtjes anders uitzien.

Wanneer in empirisch onderzoek deze INUS-strategie wordt gevolgd, dan zal het erop aankomen allerlei geprivilegieerde INUS-condities A_i te bedenken en de verschillende alternatieve voldoende-voorwaarde-sets zo goed mogelijk op te vullen aan de hand van de achtergrondvoorwaarden X_i . De wijze waarop deze voorwaarden X_i een rol spelen moet in termen van een interactieve structuur worden opgevat : A_i veroorzaakt P onder de voorwaarde X_i . Bijvoorbeeld, het werkloos worden (A_1) veroorzaakt afbetalingsmoeilijkheden (P) onder de voorwaarde dat geen eigen vermogen voorhanden is (X_3), maar deze oorzakelijke werking blijft uit wanneer er wel een eigen vermogen is (X_3). X_3 fungeert dus als controlevariabele. Dit impliceert dat padanalyse als causale analysetechniek slechts beperkte waarde heeft, want er wordt een additieve, geen interactieve structuur in vooropgesteld. Het is evenwel mogelijk de voorwaarden X_i uit te schakelen, door ze te fixeren in het causaal veld. Bijvoorbeeld, men beschouwt alleen huishoudens zonder eigen vermogen. Op de notie causaal veld wordt nu nader ingegaan.

CAUSAAL VELD SENSU STRICTO

In elk causale uitspraak is een causaal veld geïmpliceerd. Zo'n causaal veld kan worden gezien als een gefixeerd referentiekader waarbinnen de causale relatie geldt. In het zopas aangehaalde voorbeeld over huishoudens met afbetalingsmoeilijkheden wordt de referentieverzameling gevormd door huishoudens met schulden. Huishoudens zonder schulden worden per definitie niet beschouwd. Schuldenlast is m.a.w. geen variabele, maar een element dat is gefixeerd in het causaal veld. Om goed te begrijpen wat hier wordt bedoeld moet naar de N van INUS worden verwezen. Dat kortsluiting Noodzakelijke voorwaarde is voor brand betekent dat, indien er geen kortsluiting geweest was, er geen brand zou zijn geweest. Een causale uitspraak is m.a.w. van het voorwaardelijke type "Als A, dan P" en verwijst impliciet naar de tegenfeitelijke voorwaardelijke uitspraak "Als niet A, dan niet P". Welnu, wanneer een element gefixeerd is in het causaal veld, dan is deze impliciete verwijzing naar de negatie onmogelijk. Nemen we bijvoorbeeld een onderzoek naar sterfte-oorzaken. Aangezien dergelijk onderzoek bedoeld is voor personen die geleefd hebben, behoort het geboren-zijn tot het causaal veld. De uitspraak "Indien deze persoon niet geboren was, dan zou hij niet gestorven zijn" is hier niet ter zake, want het niet geboren zijn wordt eenvoudigweg niet be-

schouwd. Het geboren zijn is daarom geen geprivilegieerde INUS-conditie van het type A_1 en ook geen achtergrondvoorwaarde van het type X_1 . Het is gefixeerd in het causaal veld.

CAUSAAL VELD SENSU LATO

Er was tot nu toe sprake van drie soorten van elementen : oorzakelijke factoren, achtergrondvoorwaarden en elementen van het causaal veld sensu stricto. De eerste twee soorten van factoren zijn variabelen, de laatste soort is per definitie gefixeerd. Met betrekking tot empirisch onderzoek moeten echter nog een aantal nuances aangebracht worden. We zouden willen voorstellen de notie causaal veld sensu stricto uit te breiden tot causaal veld sensu lato. Om dit toe te lichten nemen we als voorbeeld het onderzoek van Van Wezel (1972) naar de oorzakelijke factoren die bepalen of een werkloze al of niet terug aan werk geraakt. De factoren die in de analyse werden voorzien waren : duur van de werkloosheid, leeftijd, mate van geschiktheid, geslacht, opleiding, mate van specialisatie, vraag-aanbod-situatie op de arbeidsmarkt, beroepsgroep, reden van werkloosheid, niveau van de uitkering, economische deprivatie, arbeidsoriëntatie, gevoel van onbevredigd zijn, arbeidsbereidheid, offerbereidheid, persoonlijke schatting van kansen op herintreding. Een voorbeeld van element van het causaal veld sensu stricto is het werkloos zijn (of geweest zijn). Het is immers evident dat in een onderzoek naar de oorzaken van niet-herintreding in het arbeidsproces de werkenden niet worden beschouwd. Een analoog voorbeeld is het weglaten van te jonge en te oude personen, bijvoorbeeld minder dan 16-jarigen en meer dan 60-jarigen. Zij kunnen per definitie nog niet of niet meer werkloos zijn (of geweest zijn). Het is immers evident dat in een onderzoek naar de oorzaken van niet-herintreding in het arbeidsproces de werkenden niet worden beschouwd. Dit impliceert dat de variatie in de variabele leeftijd wordt ingeperkt. Iets soortgelijks gebeurt met de variabele "mate van geschiktheid", als men alle personen weglaat die tijdens hun werkloosheidsperiode volledig werkonbekwaam geworden zijn. De kans op herintreding is bij hen per definitie minimaal geworden, de kans op niet-herintreding maximaal. John Mackie had met zijn notie causaal veld deze evidente beperkingen voor ogen, die met de probleemstelling zelf samenhangen. De gefixeerde eigenschappen "werkloos zijn", "tussen 16 en 60 jaar oud zijn", "niet werkonbekwaam zijn", e.a. zijn immers in de betekenis van de gevolgvariabele vervat. Met betrekking tot dit geheel van evidente afbakeningen zullen we spreken van 'causaal veld sensu stricto'.

Maar anders is het gesteld met de eigenschap "Nederlander zijn in de periode 1970-71". Dergelijke afbakening bevat enerzijds overwegingen die met de gevolg-variabele samenhangen. Men onderzoekt bijvoorbeeld geen socialistisch regime, omdat er voor een studie over het niet terug aan werk geraken, hoge werkloosheid moet voorkomen. Maar anderzijds is de afbakening ook een pragmatische keuze op arbitraire basis, want hoge werkloosheid komt ook in andere West-Europese landen en in andere periodes voor. Financiële beperkingen, taalbarrières, problemen van bereikbaarheid of gewoonweg het feit dat men in het gebied woont en ermee vertrouwd is, spelen mee in deze ruimtelijke inperking.



Daarnaast is er een derde categorie van afbakeningen. Deze zijn, in tegenstelling tot de boven vermelde, causaal bepaald. Het weglaten van vreemde arbeiders kan bijvoorbeeld de gedachte inhouden dat de problematiek van niet-herintreding voor deze bevolkingscategorie te specifiek is. Zo kan men zich ook beperken tot bepaalde beroepsgroepen, landsgedeelte, bedrijfssectoren, leeftijdscategorieën, telkens vanuit causale a priori-aannamen. Het weglaten van jongeren beneden 21 jaar is daar een voorbeeld van, omdat jeugdwerkloosheid een apart probleem vormt. Als men in eenzelfde populatie zowel jongeren als volwassenen, of zowel Nederlanders als vreemdelingen opneemt, dan is er niet meer voldaan aan de homogeniteits-eis, want voor verschillende subpopulaties zouden de kansen op herintreding een verschillende verdeling vertonen. In dergelijk geval is de beperking tot de subpopulatie van volwassen Nederlanders een strategie om het causaal veld homogeen te maken. Dit snoeiwerk op causale basis is één van de meest cruciale stappen in onderzoek naar causale verbanden.

Drie soorten factoren werden binnen het causaal veld gesitueerd :

1. factoren die per definitie gefixeerd zijn omwille van de betekenis van de gevolgvariabele (het werkloos zijn, het behoren tot de leeftijdscategorie der werkende bevolking) ;
2. factoren die gefixeerd werden omwille van pragmatische, meestal tijd-ruimtelijke overwegingen (Nederlander zijn) ;
3. factoren die eigenlijk INUS-conditie zijn, maar vanuit causale a priori-overwegingen, omwille van het gevaar voor heterogeniteit, gefixeerd werden (niet-jeugdige werklozen).

Als men zich beperkt tot factoren van de eerste soort, spreken we van causaal veld *sensu stricto*. Als daarentegen ook factoren van de tweede en de derde soort het veld afbakenen, dan spreken we beter van causaal veld *sensu lato*, of ook geldigheidsveld of referentieverzameling.

Men kan ook spreken van een partiële geschiedenis, een partiële geografie e.d., als men wil benadrukken dat een causale uitspraak slechts op een beperkte tijdsperiode, een beperkte ruimte e.d. betrekking heeft. Bijvoorbeeld, door ervan uit te gaan dat onze causale uitspraken slechts op een partiële geschiedenis betrekking hebben, vermijden we een regressus ad infinitum, die ons tot de discussie van de kip en het ei, of tot God als causa sui, zou leiden. Door een behoorlijke afbakening van het causaal veld zorgen we ervoor dat we niet tot in het oneindige moeten zoeken naar een eerste oorzaak. Trouwens, het is niet omdat elke verklaring nieuwe vragen oproept, dat uit een oneindige rij van vragen geen adequate verklaring gegrepen kan worden.

De eis dat het causaal veld *sensu lato* (of de referentieverzameling of het geldigheidsveld of de partiële geschiedenis) duidelijk moet worden afgegrensd en zo homogeen mogelijk moet worden gemaakt, werd mooi geïllustreerd door Robert McIver (1942). Aan de hand van een groot aantal sociaal-wetenschappelijke studies over criminaliteit ging hij na welke oorzakelijke factoren van crimineel gedrag door de verschillende onderzoekers werden aangegeven en kwam tot indrukwekkende lijsten vol tegenstrijdigheden. Een voorbeeld van dergelijke lijst is de volgende : fysische stigmata, economische condities, sociale desorganisatie, erfelijkheid, biologische inferioriteit, omgeving, stedelijke omgeving, landelijke omgeving, secularisatie, afname van gezag, onop-

geloste emotionele crisis in de kinderjaren, ziekte, alcohol, syfilis, excessieve egocentriciteit, alle factoren samen, en zelfs : geen oorzaak want geen probleem !

Een van de belangrijkste redenen van deze diversiteit was uiteraard dat de onderzoeken op uiteenlopende causale velden betrekking hadden. De ene studie werd uitgevoerd in Londen, 1907, de andere in New York, 1935 ; de ene bij jongeren, de andere bij alle leeftijden ; de ene in de zomer, de andere in de winter, enz. Door het causaal veld te veronachtzamen kan soms een factor zowel als zijn tegendeel oorzaak zijn van een verschijnsel. Bijvoorbeeld, volgens sommigen komt misdaad vooral voor in een stedelijke omgeving. Nee, zeggen anderen, eerder landelijke gebieden werken stimulerend, want bepaalde typen van misdaad, zoals brandstichting en sexuele misdrijven, komen daar meer frequent voor.

Galtung (1967) drukte dit nog scherper uit. Hoofdzone nummer één in de sociale wetenschappen bestaat er voor hem in dat niet aangegeven wordt onder welke condities een hypothese geldig is. En aangezien de meeste hypothesen waarschijnlijk wel geldig zullen zijn onder sommige condities, kunnen we, in plaats van te zeggen "Gegeven een set van condities, toon mij een geldige hypothese", evengoed zeggen "Gegeven en hypothese, toon mij een set van condities waarvoor de hypothese geldt".

We hopen hiermee voldoende te hebben aangeduid dat men niet zonder meer kan spreken van een oorzaak, een causaal verband, e.a. De produktieve werking van een causale verbinding geschiedt onder voorbehoud. In empirisch sociologisch onderzoek zal hieraan de nodige aandacht moeten worden besteed. De afbakening en homogenisering van het causaal veld en het volgen van een INUS-strategie, waarbij men allerlei conditionele factoren en omstandigheden moet worden gerekend, zijn belangrijkste eerste stappen die nogal eens worden veronachtzaamd.

SAMENVATTING

Het taalgebruik, zowel het alledaagse als wetenschappelijke, is doordrongen van de causale denkcategorie. Causale uitspraken zijn echter dikwijls slordig, ongenueanceerd en te weinig specifiek, hetzij omdat het conceptueel kader en de onderliggende subjectieve waarderingsmechanismen niet worden aangegeven, hetzij omdat de achterliggende omstandigheden en het causaal veld, waarop zij betrekking hebben, niet worden geëxpliciteerd.

We denken dat het gedachtengoed van de Britse filosoof John Mackie, volgens wie een oorzakelijke factor een INUS-conditie is, d.w.z. een noodzakelijk maar niet voldoende deel van een voldoende maar niet noodzakelijke verzameling van factoren in een causaal veld, ons kan helpen om dit conditioneel karakter van oorzakelijke verbanden meer expliciet te maken.

ABSTRACT

The use of language, every day language as well as scientific language, is full of causal thinking. Unfortunately, causal statements are often imprecise, extremely simple and unspecific, first of all because the conceptual framework and the underlying subjective valuations are not taken into account, and secondly, because the related circumstances and the causal field are not made explicit. We argue that the work of the British philosopher John Mackie, who defines a causal factor as an INUS-condition in a causal field, i.e. an insufficient but necessary part of a set which is unnecessary but sufficient for the result, can help us to make this conditional character of causal bonds more explicit.



BIBLIOGRAFIE

- APOSTEL L., *Matière et forme. Introduction à une épistémologie réaliste*. Gent, Communication and Cognition, 1974.
- ARISTOTELES 384-322, *Metaphysica*, vert. H. de Ley. Baarn : Het Wereldvenster, 1977.
- BUNGE M., *Causality. The Place of the Causal Principle in Modern Science*. Cambridge, Harvard University Press, 1959.
- DUNCAN O.D., *Introduction to Structural Equation Models*. New York, Academic Press, 1975.
- GALTUNG J., *Theory and Methods of Social Research*. London, George Allen & Unwin, 1967.
- HANSON N.R., *Patterns of discovery*. Cambridge, Cambridge University Press, 1958.
- MACKIE J.L., Causes and Conditions. In : *American Philosophical Quarterly*, 2 (1965) 4, 245-264.
- MACKIE J.L., *The Cement of the Universe. A Study of Causation*. Oxford, Oxford University Press, 1974.
- MacIVER R.M., *Social Causation*. London, Ginn & C^o, 1942.
- SUPPES P., *A Probabilistic Theory of Causality*. Amsterdam, North-Holland Publishing Company, 1970.
- VAN WEZEL J., *Herintreding in het arbeidsproces – een onderzoek onder werklozen*. Tilburg, 1972.